

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

СКУРТУЛ ГАННА СЕРГІЇВНА

УДК: 821.161.2:82-3:314.7 „19/20” (043.5)

**ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ЕМІГРАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ
ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

10.01.01 – українська література

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ-2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Запорізькому національному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Костецька Любов Олександрівна,
Запорізький національний університет,
доцент кафедри української літератури.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Васьків Микола Степанович,
Київський університет імені Бориса Грінченка, професор
кафедри української літератури, компаративістики та
соціальних комунікацій;

кандидат філологічних наук, професор
Конончук Тетяна Іванівна,
Академія адвокатури України,
завідувач кафедри української філології
та суспільних наук.

Захист відбудеться «17» червня 2015 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.133.03 Київського університету імені Бориса Грінченка (04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка (04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-Б).

Автореферат розіслано « » травня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.В. Кудряшова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Події останніх трьох десятиліть ХХ – початку ХХІ століть кардинально трансформували соціально-політичні, економічні та культурні основи сучасного світу. Епоха занепаду та розпаду СРСР, утворення нових держав, регіональні конфлікти, війни, переселення народів, тероризм, глобалізація інтелектуально-економічних ресурсів та багато іншого видозмінили еміграційну карту планети. Україна опинилася в центрі міграційного напруження: мільйони співвітчизників залишили країну в пошуках кращої долі, повторюючи долю тих, хто і в минулому через різні обставини емігрували в США, Європу, Австралію, Росію та інші країни. Причинами масового переселення українців у період із кінця ХІХ-го до початку ХХІ століть називають економічні проблеми, військові дії, політичні утиски та репресії. Еміграційна рефлексія нації передалася майстрам художнього слова – історія еміграції стала однією з центральних тем в українській літературі минулих віків. Твори Т. Бордуляка, Б. Лепкого, П. Майорського, В. Стефаника, І. Франка, А. Чайковського та інших присвячені саме еміграційній тематиці.

Події добровільної, вимушеної еміграції чи просто бажання переселення стали особливо актуальними для сучасної української прози. Відтворення причин, процесів та феномену переселення багато в чому визначає топіку таких авторів, як Е. Андієвська, Р. Андріяшик, Ю. Андрухович, Л. Білик, Л. Богуславець, В. Вовк, В. Діброва, О. Драчківська, С. Жадан, О. Забужко, В. Єшкілев, Є. Кононенко та багатьох інших.

Своєрідність художнього осмислення явища еміграції в українській прозі останньої третини ХХ – початку ХХІ століть привернула увагу науково-критичного товариства. Дослідження В. Агеєвої, П.-А. Будіна, О. Вознюк, Г. Грабовича, Т. Гундорової, Н. Зборовської, С. Павличко, Ф. Погребенника, М. Ревакович, Л. Рудницького, М. Сороки та інших вітчизняних і зарубіжних науковців присвячені різним аспектам художнього життя і творчості в еміграції, а також еміграційному дискурсу материкових авторів. Однак проблема еміграції в її художньому відображенні представлена, як правило, локально – у контексті найрізноманітніших науково-теоретичних завдань. Виняток становить наріжна для розуміння еміграційного письма проблема «еміграція та література», концептуально представлена в працях Г. Грабовича, Ф. Погребенника, М. Сороки. У зв'язку з тим, що в літературознавстві відсутня систематизована репрезентація еміграційного прозопису останньої третини ХХ – початку ХХІ століть, видаються вчасними і необхідними, по-перше, визначення самого поняття «художнє осмислення еміграції» і, по-друге, репрезентація комплексного уявлення про український еміграційний наратив, виявлення відмінних ознак порівняно з іншими наративними практиками, представлення концептуальної основи, тематичного репертуару, типології героїв, особливостей жанру та стилю.

Отже, системно-аналітична розробка теми дослідження «Художнє осмислення еміграції в українській прозі останньої третини ХХ – початку ХХІ ст.» дасть

змогу відтворити більш повну картину розвитку української літератури означеного періоду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційної роботи співвідноситься з науковим напрямом «Культурна модель в художньому тексті (на матеріалі української літератури XIX – XX ст.)» (№ 01-03У00727), включеним до комплексного плану науково-дослідних робіт Запорізького національного університету. Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Запорізького національного університету (протокол № 9 від 07 червня 2012 року) та скоординовано на засіданні бюро наукової ради з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» при Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (протокол № 4 від 22 червня 2010).

Мета роботи полягає у виявленні своєрідності художнього осмислення еміграції в українській прозі останньої третини XX – початку XXI століть.

Мета зумовила необхідність реалізації таких **завдань**:

- 1) обґрунтувати теоретичну та методологічну основу проблеми вивчення еміграції в сучасній українській прозі;
- 2) проаналізувати історичний контекст, проблеми, принципи класифікації та особливості розвитку еміграційної рефлексії в українській прозі останніх десятиліть XX – початку XXI століть;
- 3) визначити еміграційний тематичний репертуар;
- 4) представити типологію героїв-емігрантів;
- 5) виявити жанрово-стильові особливості сучасного українського еміграційного дискурсу.

Об'єктом дослідження є проза українських авторів: «Роман про людське призначення» Е. Андіївської, «Сторонець» Р. Андріяшика, «Московіада», «Перверзія», «Лексикон інтимних міст» Ю. Андруховича, «Чужина, чужина», «За рідним краєм і в раю скучно» Л. Богуславець (Л. Ткач), «Пустельник на Зеленому Кліні» Володаря Буженка, «Душі в екзилі» Л. Білик (О. Галич), «Бурдик», «Чайні замальовки» В. Діброви, «Переселенці» Г. Довнара, «Нянька-ненька. Зі щоденника заробітчани» О. Драчковської, «Сповідь емігранта» Л. Демської, «Старі панянки» В. Вовк, «З варяг у греки, або Історія, накреслена рунами» Е. Гати, «Пафос» В. Єшкілева, «Позичений континент», «Писанка на кленовому листку» Ф. Зубанича, «Біг Мак», «Ворошиловград» С. Жадана, «Фройд би плакав» І. Карпи, «Немає раю на всій землі», «Земляки на чужині», «Емігрант» Є. Кононенко, «Провідна неділя», «По той бік студеного плину», «Землетрус» С. Майданської, «Не думай про червоне» С. Пиркало, «Польові дослідження з українського сексу» О. Забужко, «Емігрант» А. Тарасенка, новелістика Г. Тарасюк та ін.

Предмет дослідження – особливості художнього осмислення еміграції в українській прозі останньої третини XX – початку XXI століть.

Методи дослідження. У роботі використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, систематизації й узагальнення матеріалу, що дало змогу здійснити обробку літературних і літературно-критичних джерел, залучених до докомплексного аналізу. Актуалізація методу *класифікації* проводилась у процесі стратифікації, виокремлення рівнів еміграційного наративу, що розглядаються в історичній

ретроспективі; застосування *типологічного* методу сприяло виявленню особливостей типології еміграційного дискурсу, героїв-емігрантів та смислових інваріантів поняття «еміграція»; прийоми *порівняльно-історичного* методу виявились оптимальними під час порівняння творів різних культурно-історичних періодів та традицій (наприклад, українська проза радянського періоду і проза доби незалежності); інструментарій *біографічного* методу показав свою актуальність у процесі аналізу біографічного/автобіографічного еміграційного аспекту твору чи окремих його фрагментів; практика *системно-функціонального* методу виявилась продуктивною на етапі узагальнень та висновків щодо теоретико-методологічного, типологічного та жанрово-стильового контекстів дослідження.

Теоретико-методологічна основа дослідження зумовлена предметом і структурою наукового пошуку, що проводиться, по-перше, у виявленні предмета і функцій художніх концептів, які визначають змістовні домінанти явища еміграції; по-друге, у визначенні форм і ролі художнього дискурсу як засобу актуалізації еміграційної тематики; по-третє, у з'ясуванні специфіки такого прояву еміграційного «межового» мислення в художній рефлексії, як перформатив. Тому теоретико-методологічну основу дисертації, пов'язану, насамперед, із категоріями концепту і дискурсу, імагологічними поняттями і проблемами (іншість, безґрунтя, ідентичність), а також з уявленнями про перформатив у літературі в аспекті його особливої жанрово-стильової організації, становлять праці вітчизняних і зарубіжних літературознавців, філософів, культурологів, етнологів, міфологів: С. Аверінцева, Ф. Аїнси, Р. Барта, М. Бахтіна, Т. Гундорової, І. Дзюби, Н. Зборовської, Дж. Каллера, Ю. Крістевої, Д. Ліхачова, Ю. Лотмана, Дж. Л. Остіна, С. Павличко, А. Ткаченка, Ц. Тодорова, Ю. Шереха та ін.

Наукова новизна одержаних результатів роботи полягає в тому, що *вперше* зроблена спроба узагальнювального аналізу явища української прози еміграційної тематичної спрямованості: аналітичні спостереження охоплюють як материкову, так і прозу українського зарубіжжя; представлені концептуальні начала (концептосфера), що визначають своєрідність еміграційного дискурсу; визначена типологія героїв-емігрантів у кореляції з різними змістовими конфігураціями поняття «еміграція» в українській прозі кінця ХХ – початку ХХІ століть; *удосконалено* кілька різнопланових моделей класифікації українського еміграційного дискурсу; *набув подальшого розвитку* досвід вивчення масштабного літературного явища, що відповідає вимозі системної репрезентації з виявленням загальних та індивідуальних ознак українського еміграційного наративу.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці лекцій, спецкурсів, спецсемініарів з історії та теорії української літератури у вищих і середніх навчальних закладах, при створенні навчальних посібників, монографій із сучасної української прози, а також при написанні дисертаційних, магістерських, бакалаврських та курсових робіт.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалася на засіданні кафедри української літератури Запорізького національного університету (протокол № 5 від 26 грудня 2014 року). Основні положення дослідження були представлені у доповідях на щорічних наукових конференціях Запорізького

національного університету, які проводились у рамках загальноуніверситетського Дня науки (2009–2012 рр.); *міжнародних* : XVIII Міжнародній науковій конференції студентів та молодих учених (Запоріжжя, 2010), «Крихти буття: література і практики повсякдення» (Бердянськ, 2011), XI Міжнародній науковій конференції молодих учених (Київ, 2011), «Диалог культур в полиэтническом мире» (Сімферополь, 2013), Міжнародній заочній науково-практичній конференції «В мире науки и искусства: Вопросы филологии, искусствоведения и культурологии» (Новосибірськ, 2012); VII Міжнародному симпозиумі «Проблемы современного литературоведения» (Тбілісі, 2013), V, VI Міжнародних наукових конференціях «Актуальні проблеми історичної та теоретичної поетики» (Кам'янець-Подільський, 2012, 2013); *всеукраїнських*: «Слобожанщина: літературний вимір» (Луганськ, 2011), «Література в контексті культури» (Дніпропетровськ, 2011), «Літературний процес: структурно-семіотичні площини» (Київ, 2012); «Література й історія» (Запоріжжя, 2012).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 11 одноосібних статтях, із яких 7 – надруковано у фахових виданнях України, 2 – у зарубіжних, 2 – в інших виданнях.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (203 позиції). Загальний обсяг роботи – 209 сторінок, із них 190 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтована актуальність теми дослідження, визначена мета і завдання наукового пошуку, окреслені теоретико-методологічні основи та практичне значення роботи.

Перший розділ дисертації «**Науково-теоретична рецепція української прози про еміграцію останньої третини ХХ – початку ХХІ століть: історія, проблеми та принципи класифікації**» складається із трьох підрозділів. Підрозділ 1.1. – «*Тенденції та традиції дослідження еміграційного дискурсу в літературознавстві*» – присвячений аналізу наукового сприйняття еміграційної тематики у вітчизняній прозі.

Під час аналізу науково-теоретичної рецепції українського еміграційного дискурсу виявлені основні напрями його вивчення: 1) дослідження проблемно-тематичних та жанрово-стильових особливостей одного автора в культурно-історичному і біографічному контекстах (В. Агеєва, О. Коломієць, О. Смерек, В. Супрун, О. Федосій); 2) аналіз явища «емігрантська література» та перспективи його системного визначення (О. Астаф'єв, І. Жифарська, О. Резнік, Я. Славутич, М. Сорока, Ю. Шерех); 3) розгляд переважно жіночої «історії» і жіночого стилю (В. Агеєва, М. Крупка, Н. Монахова, С. Павличко, М. Савка, Л. Таран, Н. Тебешевська-Качак, Т. Ткаченко, С. Філоненко); 4) виявлення історичного контексту в його художньому вираженні (І. Васишин, П.-А. Будін); 5) з'ясування концептуально значимих понять співвідношення «історія–еміграція–література» (І. Дзюба, М. Жулинський, Ф. Погребенник, Ю. Шерех).

В основу відбору творів покладений принцип всеоб'ємного уявлення концептуально виражених, типових проявів української еміграційної рефлексії. Такий підхід перш за все зумовлений масштабністю досліджуваної проблематики і необхідністю репрезентації всього спектру українського еміграційного дискурсу.

Також названі й інші чинники, які визначають вибір творів. По-перше, це тексти глибокої, на рівні топіки, особливо масштабної художньої рецепції еміграції в її найрізноманітніших проявах; по-друге, проза, яка відкриває нові, до сьогодні не актуалізовані, грані еміграції у їхньому нетривіальному вираженні; по-третє, твори, що відповідають естетичним уявленням та науковим інтересам автора дослідження; по-четверте, прозопис трудової еміграції, що охопила країну і становить багато в чому неоднозначний, але як явище досить помітний художній масив.

У такому форматі виокремлені основні сегменти еміграційного дискурсу: українська література радянської доби; прозопис українського зарубіжжя; сучасна материкова проза. Окремої уваги заслуговує феномен масової заробітчанської літератури.

На основі зазначеного було запропоноване таке визначення: еміграція в її художньому осмисленні – це особистісна, чуттєво пережита, систематизована, композиційно оформлена й естетично виражена єдність предметів, подій, явищ і станів природного, космологічного, психофізіологічного, соціально-політичного, культурно-історичного порядку, тематичні структури якої співвідносяться з поняттями «емігрант», «еміграція».

Підрозділ 1.2. – «*Український еміграційний дискурс: досвід систематизації та перспективи вивчення*» – висвітлює найбільш характерні принципи класифікації та найменш досліджені аспекти вивчення сучасної української прози про еміграцію. На початку вивчення сучасного українського еміграційного дискурсу визначені найбільш розповсюджені теоретичні уявлення про еміграцію. З одного боку, у вузькому сенсі, еміграція розуміється як процес реального переселення з однієї країни в іншу. З іншого ж, – у широкому значенні, еміграція – це універсальне, масштабне явище; навіть найосіліша людина в певних особливостях її психології та поведінки може розглядатися як емігрант (Ф. Аїнса, Ю. Крістева).

Визначено, що глобальність еміграційного вираження, його культурно-історична гетерогенність, художня неоднозначність та масовість поставили завдання про вироблення відносно загальних принципів періодизації, класифікації та подальшого вивчення. Тут, виходячи з висновків О. Астаф'єва, які не втратили своєї актуальності і сьогодні, відзначено, що у вітчизняному літературознавстві все ще не складений повний бібліографічний показник письменників-емігрантів, як і не достатньо означені найбільш помітні явища літературного життя в еміграції та в Україні, які потребують узагальнень, періодизації та класифікації.

Необхідність системного представлення явища еміграційного наративу принципово співвідноситься з визначенням його відмінних ознак. У цьому аспекті звертається увага на те, що фундаментальною ознакою еміграційного вираження є концепт межовості, оскільки перш за все на кордоні (на межі) формується пограничне мислення і визначаються точки контакту між твором і контекстом, виникає ситуація «пороговості», яка характеризує особливості психофізіологічного

стану переселенця, а також автора та героя-емігранта (Ю. Крістева, Л. Тарнашинська). Осмислення дійсної чи вигаданої події переселення формує в автора «внутрішню межу» (Ю. Крістева) як відмінну рису еміграційного тексту та його домінуючого концепту. Межовість – суперконцепт еміграційного світосприйняття.

У структуризації поняття еміграції визначено: а) потенційну еміграцію (складний соціально-економічний та кризовий духовний стан суспільства, який підсилює еміграційну напругу); б) іманентну (внутрішню) еміграцію (форма трансформації внутрішнього хронотопу, самоізоляція, занурення в себе. Може мати протестуючу, клінічну і міфологічну природу); в) фактичну, актуалізовану еміграцію (включає, як правило, попередні види, виступає як форма їхньої реалізації).

Означено, що в основу різних класифікацій української еміграційної прози покладені такі принципи: хронологічний (Ф. Погребенник); тематичний (Л. Рудницький); за приналежністю до материкової чи зарубіжної традиції (В. Маркусь, М. Сорока); віковий принцип, який фіксує зміну поколінь і, відповідно, – культурних парадигм (П. Сорока); мовний (А. Мельничук).

З метою здійснення дослідницьких завдань було вирішено виходити з такого: 1) сучасний український еміграційний наратив – це, по-перше, проза еміграції (еміграційний дискурс українського зарубіжжя), по-друге, проза про еміграцію (материкова проза, що включає також і т.зв. заробітчанську прозу), по-третє, проза еміграційної ризоми (імпліцитне, опосередковане відображення еміграції – відтворення складних соціально-економічних і психофізіологічних процесів, що визначають внутрішню еміграційну напругу); 2) відмінною ознакою еміграційного дискурсу є межовість та амбівалентність мислення автора і героя; подія переселення, перетину кордону провокує інтенцію пограничного мислення («внутрішня межа»), в якому ментально-топонімічна структура свідомості розщеплена надвоє – «тут» і «там», «свої» й «чужі» й т. п. Обставини еміграції (контекст), перетин зовнішніх та утворення внутрішніх меж і текст уявляються основною триєдиною особливістю еміграційного художнього вираження, що потребує, безумовно, адекватного теоретико-методологічного обґрунтування.

У підрозділі 1.3. *«Науково-методологічні основи аналізу та інтерпретації відображення еміграції в сучасній українській прозі»* означені методологічні витoki вивчення еміграційного дискурсу в українській прозі останньої третини ХХ – початку ХХІ століть.

Попередньо виявлені теоретичні основи дослідження виробили систему органічних методів щодо теми, яка досліджується. Художня гетерогенність сучасної української прози еміграційного тематичного звучання визначила вибір шляхів дослідження, що становлять методологічну систему, до першооснови якої покладений принцип цілісності.

Необхідність означення творів, які співвідносні з еміграційним дискурсом, вимагає упорядкування та класифікації поліморфного матеріалу. Це передбачає застосування методу класифікацій. Визначення еміграційного репертуару тем звертає увагу на особливості дискурсивного методу під час аналізу художнього

твору. Трактування еміграційного прозопису як особливого дискурсивного типу дозволяє звернутися до феномену т.зв. масової літератури. Це викликано принципово значимою установкою на те, що кожний тип художньої мови має, як правило, «нелітературних родичів» (Ц. Тодоров), у результаті чого опозиція між «літературою» і «не літературою» замінюється типологією дискурсів. А в тому контексті, що в еміграційному дискурсі сигналом до створення художнього твору є в широкому сенсі межа, гранична подія переселення, що зближує літературний та нелітературний простори до мінімуму, звернення до соціально-історичного методу вивчення художніх творів цілком виправдане. Виведення дискурсивного типу з обмеженого тематичного ряду змушує звернутись до типологічного методу. Адже визначення типології еміграційного дискурсу передбачає подальшу конкретизацію типів на рівні концептів, ідеологем, героїв, значень самого поняття «еміграція» та периферійних уявлень про цю подію. Масштабність вітчизняного еміграційного дискурсу мотивувала вибір порівняльно-історичного і культурно-історичного методів. Адже відомо, що в період з останньої третини ХХ до початку ХХІ століть Україна пережила не менше трьох неоднозначних соціальних переломів: час у складі СРСР, включаючи т.зв. етап перебудови, пострадянський період із усіма труднощами та катаклізмами, суперечливий період розбудови незалежних державних інститутів. Ці зміни в історії країни відобразились у художній свідомості.

Однак у художньому уявленні про еміграцію відображається не лише епоха, а й особистісно пережитий час. Застосування біографічного методу дозволило сфокусувати увагу на історії життя автора й історії його еміграційного досвіду. Необхідним видався системно-функціональний метод, який дозволив узагальнити попередні методичні напрями в одне ціле. У процесі дослідження виникла необхідність інтерпретації виявленого матеріалу шляхом залучення елементів міфологічного методу, який є дієвим при виокремленні еміграційних концептів, що мають міфологічну основу. Елементи психологічного методу застосовані під час аналізу та інтерпретації психології автора і героїв. Використання надбань феміністичної критики виявили свою актуальність при аналізі та тлумаченні жіночої еміграційної прози. Інтертекстуальність в аспекті еміграційного дискурсу відіграє особливо важливу роль. Адже мовне питання в зміні просторових, соціально-економічних і культурно-історичних координат часто набуває вирішального значення. Досягнення постколоніальної критики актуальні в розумінні залежності художньої свідомості від посттоталітарного культурного середовища.

Другий розділ дисертації «Український еміграційний дискурс останньої третини ХХ – початку ХХІ століть» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. – *«Особливості розвитку еміграційного дискурсу»* – розглядається специфіка становлення української еміграційної прози останньої третини минулого – першого десятиліття ХХІ століть.

Вивчення історії художнього висвітлення причин та процесів переселення виявило таке: по-перше, еміграційна тематика актуальна не лише в літературі українського зарубіжжя, але й в українській материковій прозі радянського та пострадянського періоду; по-друге, в ідейно-естетичному відношенні досліджуваний наратив відрізняється внутрішньою полярністю: витоки, історія та

значення еміграції в її біографічному, культурно-історичному і соціально-політичному аспектах набувають кардинально протилежного висвітлення і трактування. Як правило, ідеологічно полярна проза більшості письменників українського зарубіжжя, а саме – Е. Андіївської, Л. Богуславець, В. Вовк, Ф. Зубанича, з одного боку, й окремих авторів радянського часу – Ю. Мейгеша чи Г. Довнара, з іншого. Зазначені розбіжності викликані соціально-політичними і морально-психологічними причинами, часом і місцем проживання автора, ступенем впливу на художню свідомість позалітературних факторів, таких як цензура, побут, особливості внутрішнього світовідчуття та інше; по-третє, радикальні економічні й соціально-політичні трансформації в Україні 90-х років минулого та першого десятиліття XXI століття, які викликали нову хвилю еміграції, дали поштовх до розвитку заробітчанської прози. Тотальність вираження останньої дозволяє говорити (умовно) про традиції професійного художнього й масового осмислення подій еміграції.

У підрозділі 2.2. *«Еміграційні концепти в українській прозі»* досліджені фундаментальні еміграційні концепти. Вивчення художньо відтворених процесів еміграції дозволило зупинитися на стереотипних уявленнях. Зокрема, були виведені три найбільш артикульовані концепти, які співвідносяться з домінуючим значимим концептом межовості, а саме: іншість, утопія, безгрунтя. Означено, що природа цих концептів дихотомічна: як концентроване «заміщення» (С. Аскольдов) еміграційних явищ, виявлені розповсюджені концепти вирізняє смислова двозначність, внутрішня межовість: свій/чужий, утопія/антиутопія, ґрунт/безґрунтя. Еміграційні концепти є спільним началом, що фокусує природу еміграції. Разом ці концепти утворюють взаємопов'язану, логічну єдність понять – еміграційну концептосферу, яка формує собою відповідний тематичний репертуар.

У підрозділі 2.3. *«Тематичний репертуар еміграційного дискурсу»* простежується специфіка тем означеного дискурсу. У процесі дослідження окреслено, що горизонт тем українського еміграційного письма визначається, з одного боку, маркуванням національно-культурних традицій і сакральних цінностей, таких як рід, батьківщина, нація, мова, а з іншого, – фіксацією їхніх матеріальних та чуттєво-тілесних відповідностей: світ матеріальної культури, тілесність у її художньому прояві, співвідносні та неподільні з духовними цінностями еміграційного світовідчуття. У цілому ж переважно виокремлюються такі основні теми: історія добровільного чи вимушеного переселення («Перверзія» Ю. Андруховича, «З варяг у греки, або історія, накреслена рунами» Е. Гати та ін.); труднощі адаптації в іншій країні («За рідним краєм і в раю скучно» Л. Богуславець, «Про далеке і близьке: Розповіді колишнього емігранта» І. Ляховчука та ін.); процеси асиміляції/акультурації («У дорозі життя. Повість з життя еміграційної молоді» І. Боднарчука, «Старі панянки» В. Вовк та ін.); невідповідність етноментальним традиціям інших народів («Інтернаймичка. Дочка чи пасербиця Європи?» О. Березовського); спроби збереження національних цінностей в умовах еміграції («Писанка на кленовому листку: документальні новели про українців Канади» Ф. Зубанича); побут українців в еміграції («Бурдик» В. Діброви); мова й еміграція («Сторонець» Р. Андріяшика); еміграція в грі авторських масок («Пафос»

В. Єшкілева); еміграція і сексуалізація («Польові дослідження з українського сексу» О. Забужко, «Фройд би плакав» І. Карпи та ін.); батьківщина й еміграція («Повернення» Г. Довнара); заробітчанство як трудова еміграція («Душі в екзилі» Л. Білик, «Нянька-ненька. Зі щоденника заробітчанки» О. Драчовської та ін.); еміграція і тоталітаризм («Московіада» Ю. Андруховича, «Ворошиловград», «Біг Мак» С. Жадана та ін.), еміграція як шлях перетворення життя («Роман про людське призначення» Е. Андіївської, «Пустельник на Зеленому Кліні» Володара Буженка та ін.) тощо.

У параграфі 2.3.1. *«Код національної ідентифікації»: рід / родина – батьківщина / Україна – мова – етнос / нація»* – аналізуються духовні еміграційні маркери, які становлять загальне уявлення про національну культуру в еміграції.

У процесі дослідження встановлено, що в художньому осмисленні еміграційне мислення оперує стереотипними уявленнями, які відповідають національному менталітету, такими як рід/родина, батьківщина, нація/етнос. У більшості творів, у різних змістових і сюжетних аспектах, центральне місце займають такі смислові колізії, які співвідносні з названими уявленнями. Однак, за явної ідеологічної двоїстості й концептуальної дихотомічності, художньо репродукований духовний стереотип еміграційної свідомості часто розв'язується в антиномічному просторі (зокрема, у збірці оповідань С. Жадана «Біг Мак» означена дилема неоднозначна: Батьківщина – Україна чи Батьківщина – там, «де добре»). Із побудовою посттоталітарної незалежної держави уявлення про національно-культурні традиції в українській прозі дещо змістились. Епоха постмодерної свідомості, глобалізації культур і економік, дифузії традиційних цінностей внесли певні корективи: порівняно з 80-90-ми роками минулого століття, коли, наприклад, уявлення про Батьківщину містили винятково позитивний, дещо сакральний смисл, уже в ХХІ столітті усвідомлення Батьківщини багато в чому амбівалентне, часто нетривіальне (наприклад, у В. Єшкілева в романі «Пафос» Україна – Батьківщина, яка співвідноситься з поняттями всезагальної бідності, тотальної корупції, «всеваддя ментів» і занедбаності духовності). У цілому, межовість еміграційної свідомості та дихотомічність еміграційних концептів значною мірою визначили подвійність художньої репрезентації національного світосприйняття стосовно еміграції.

У параграфі 2.3.2. *«Тілесність і речі в еміграційному дискурсі»* аналізуються проблеми тілесності та матеріальної культури у їхньому художньому втіленні. Якщо ідентифікаційні параметри становлять означений традицією духовний досвід осмислення феномену еміграції, то тілесний і предметний/речовий світ бачиться як його сугестія, яка чуттєво пізнається, з одного боку, та матеріально визначається, з іншого. У художньому осмисленні відтворення предметного світу – відображення матеріальної культури еміграції, зокрема: маркування умов життя та побуту в чужому/рідному соціокультурному середовищі (Л. Білик, О. Драчовська, В. Ляховчук); людина як предмет, який інколи має своє товарно-грошове вираження (Г. Тарасюк, О. Березовський, Е. Гата); відтворення «духу часу», історії, нації (С. Жадан, Ю. Андрухович); відображення особистих/групових поведінкових, психологічних, етнокультурних, релігійних, патологічних, маргінальних та ін. особливостей (С. Жадан, В. Діброва, І. Карпа); витіснення творчої волі в процесі

художнього відтворення дійсності, коли проста номінація видимого/мисленнєвого структурує письмове послання (Ю. Андрухович, В. Єшкілев); міфологізація емігрантського хронотопу за допомогою наділення звичайних речей магічними властивостями (Е. Андієвська, В. Вовк); ретрансляція «альтернативної» Батьківщини в творчій актуалізації предметів, які безпосередньо чи опосередковано асоціюються з Україною (В. Вовк, В. Діброва, С. Жадан); побудова нової батьківщини, нового дому в художньо актуалізованих і реалізованих проектах: творення як Вітчизна (В. Вовк, С. Жадан, Е. Андієвська); атопізм («мінус-річ») як сублімація безгрунтя, бездомності, порожнечі (О. Березовський, Ю. Андрухович, В. Вовк).

Аналіз «тілесного» простору еміграційного дискурсу виявив потрібну його природу у фізичній, психофізіологічній та оргіастичній площині. По-перше, це матеріально осяжне тіло, що домінує фізично; по-друге, це тіло, яке передає психофізіологічні імпульси (страждання, радість, любов та інші рефлексивні зміни); по-третє, це оргіастичне тіло, у сексуалізованому (еротизованому) просторі, який поєднує фізіологічні, психічні та трансцендентні стани. У цій єдності тілесність, тілесна рецепція еміграції відображає глибинні психофізіологічні процеси, що співвідносяться з чуттєвими переживаннями оповідача, персонажа і реципієнта як єдиного «соціального тіла» (Ж. Дельоз). У такому тлумаченні тіло – текст, який трактується також як і річ, основне значення якої – перебудова людини і життя. Автор – межа між подією еміграції та текстом.

У підрозділі 2.4. – *«Емігрант і еміграція: типи героїв і форми значення»* – виявлена типологія героїв та означені смислові параметри поняття «еміграція». У процесі дослідження визначені типи і підтипи героїв-емігрантів/потенційних переселенців. Зокрема, були виведені три домнантні типи: експліцитний, імпліцитний і внутрішній герой-емігрант. Першому типу відповідають емігрант-месія, емігрант-лжемесія, асимільований та інтегрований емігрант, емігрант-заробітчанин, емігрант-симулякр, емігрант-мандрівник, емігрант-прагматик, емігрант-маргінал, мікро- і макрокосм як емігрант і еміграція. Другий тип виражений героєм, який не є персонажем твору, однак артикульована автором його відсутність багато в чому визначає сюжетну історію тексту. Інколи «відсутній герой» є основним смисловим центром (Т. Гундорова). Третій тип – внутрішній емігрант.

Виходячи з типології героїв, тематики й концептів еміграційного дискурсу розширився і діапазон самого поняття переселення/внутрішньої самоізоляції, що особливо показово демонструють т.зв. «сліди» (Ж. Дерріда) смислового простору еміграції. Виокремлення не лише канонічного, але й екстрапольованого, карнавального, онтологічного «слідів» і сліду-мімікрії безпосередньо вказує на ступінь відхилення периферійних смислових значень слова «еміграція» («репертуар смислів» – С. Аверінцев) від загальновідомих. Утворення в концептуальній сфері нею заданого репертуару тем, типології героїв, різних смислів та семантичних дефініцій поняття «еміграції» формує комплексне уявлення про еміграційну рефлексію в українській прозі останньої третини ХХ – початку ХХІ століть.

Третій розділ дисертації «Жанрово-стильова своєрідність українського еміграційного дискурсу» має три підрозділи.

У підрозділі 3.1. – *«Особливості формування великих і середніх епічних жанрово-стильових форм»* розглядається своєрідність роману й повісті в еміграційному художньому тексті. У результаті дослідження було виявлено, що великі та середні жанрово-стильові форми українського еміграційного дискурсу можна охарактеризувати за такими ознаками: прагнення достовірного відтворення феномену еміграції (елементи мемуарної прози, історичних документів, сімейної хроніки і т.п.), з одного боку, та естетичної переконливості, – з іншого; жанрово-стильова дискретність, що викликана вищезазначеним становищем, зумовила синтез у межах художнього цілого декількох різнорівневих і різнофункціональних субтекстів; стильова полярність в актуалізації ідеологічно протилежних уявлень про еміграцію та емігрантів; масовість заробітчанського вираження в актуалізації таких жанрово-стильових різновидів, як щоденникові записи й епістолярне повідомлення, часто в міфологічній транскрипції концепту утопії (ретрансляція уявлень про «землю обітовану», земний і небесний рай, долю, шлях і т.п.).

При цьому простір прози українського зарубіжжя більшою мірою розкривається в жанрах, жанрових видах або підвидах, притаманних для просвітницької риторики в контексті проблем акультурації, збереження національної ідентичності. Звідси в літературі діаспори найчастіше домінує описово-логоцентричний просвітницький наративний тип («У дорозі життя: Повість з життя еміграційної молоді» І. Боднарчука), тоді як у материковому дискурсі переважає не повчання, а реконструкція, деміфологізація (руйнування стереотипів) в основному прорадянських ідеологем і міфологем («Московіада» Ю. Андруховича, «Пафос» В. Єшкілева). На цьому тлі помітно вирізняється постмодерністська перебудова канонічних жанрових утворень, що особливо наочно демонструють такі модифікації, як метатекстуальний роман («Бурдик» В. Діброви), роман-трікстер («Пафос» В. Єшкілева), віртуальний роман («Лексикон інтимних міст» Ю. Андруховича), метаісторичний роман («Роман про людське призначення» Е. Андіївської).

У підрозділі 3.2. *«Жанрово-стильові форми малої прози»* аналізуються особливості генетичних моделей малої прози про еміграцію. Як і більші жанрові утворення, зумовлені межовою природою феномену еміграції, жанрові форми малої прози вирізняються субтекстуальністю – поєднанням у художньому цілому кількох різножанрових і, відповідно, різностильових компонентів. Означена жанрова гетерогенність зумовлена, безперечно, подвійністю еміграційного світовідчуття, яке чітко розмежовує світ за принципом «тут» і «там». Однак при порівнянні особливо помітна різниця між зарубіжною та материковою традицією. Художній світ документальних новел Ф. Зубанича, оповідань Л. Богуславець, І. Ляховчука, подорожніх нотаток А. Тарасенка просякнутий ідеологемою шляху і пафосом месіанства, унаслідок чого, зокрема, актуалізується жанр проповіді. Це цілком співвідноситься із завданнями максимально можливої точності й достовірності у відтворенні історії переселення і життя українців за кордоном. Тому тут часто превалюють наукові, документально підтверджені факти або ж інформаційні

повідомлення, у зв'язку з чим у художньому тексті відзначається помітна концентрація елементів газетно-публіцистичного, наукового (в основному історичного, географічного, політичного контексту) стилів. Усе це помітно знижує ступінь стильових конотацій, дещо звужує емоційно-експресивний настрій твору за рахунок підвищення точності, документальності викладу. У материковій прозі ідеоформи шляху просякнуті не месіанським началом, але модальністю пошуку, пошуком свого місця в сучасному світі, внутрішньої та соціальної гармонії. Тому аналізована мала проза Л. Демської, С. Жадана, Є. Кононенко, Г. Тарасюк відповідає типології лірико-філософської та лірико-психологічної оповіді, що в цілому і вирізняє материковий наратив в особливостях його жанрової побудови.

У підрозділі 3.3. *«Перформатив в українському еміграційному дискурсі»* досліджуються ознаки перформативу як жанроутворювальної домінанти української прози про еміграцію.

Концепція перформативу, артикульована в 50-их роках минулого століття (теорія «мовних актів» Дж. Л. Остіна) отримала відгук у теоретичному середовищі (Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, Ю. Габермас) і в художньому просторі: література як «мистецтво слова» набуває ознак мовленнєвого акту як «мистецтва справи». Український еміграційний текст вирізняється модальністю перебудови людини і світу за допомогою слова. Його перформативна заданість моделює сприйняття художнього тексту не стільки в літературній, скільки в позалітературній площині. Перформативні конструкти проявляються, переважно, у прагматичному, релігійному і метаісторичному вираженні. Прагматичний характер перформативу виражається здебільшого в заробітчанській прозі, як, наприклад, у «Няньці-неньці. Зі щоденника заробітчани» О. Драчовської, у якій окремі мовні сегменти відповідають типології керівництва до дії «там», за кордоном. Релігійний спектр перформативу представляє повість В. Буженка «Пустельник на Зеленому Клині». У тому аспекті, що «Біблія – головна книга-перформатив» (Ю. Грязнова), названий твір є рідкісним репрезентантом біблійного слова (молитви, настанови, проповіді, звернення до Господа, безпосередні реляції з Євангелія, апологетика чуда, опис релігійних свят тощо). Сугестивним вираженням українського еміграційного дискурсу як перформатива є метаісторична романістика Е. Андіївської. У «Романі про людське призначення» авторка виступає «як Творець світу» (М. Сорока). Ідея кінця історії, останньої битви добра і зла, метаісторичного зсуву просякнута інтенцією перетворення світу за допомогою акту творчості. Застосування специфічних засобів і способів словесного вираження (особливості ритміки, потік свідомості з побічними відступами, реляціями, посиленнями, коментарями, неочікуваними переходами та багато іншого) породжує мисленнєву енергію, яка спрямована на зміну світу та управління свідомістю реципієнта, що підтверджується дослідницькою оцінкою (Н. Зборовська, М. Сорока) і досвідом індивідуального сприйняття творчості Е. Андіївської.

У **Висновках** узагальнюються основні положення й результати дослідження.

Український еміграційний художній текст останньої третини ХХ – початку ХХІ століть визначають полярні ідеологічні та поетикальні домінанти, зумовлені соціокультурними і політичними обставинами. Такі суперечності відображаються в

амбівалентності фундаментальних концептів еміграційної художньої свідомості, які утворюють собою єдність – концептосферу: утопія/антиутопія – свій/чужий – ґрунт/безґрунтя. На цьому тлі рельєфно виступає головна ознака, яка вирізняє еміграційний дискурсивний тип від інших – межовість світовідчуття автора і героя. Суперконцепт межовості, який інкорпорований у художнє мислення подією дійсного чи бажаного переселення (контекст), формує т.зв. «внутрішню межу» (Ю. Крістева), що визначає властивості еміграційного тексту: контекст (явище еміграції), власне межа – внутрішня межа – текст.

Концептуальні начала як «заміщення» (С. Аскольдов) багатьох явищ та предметів, що співвідносні з поняттям переселення, – основа широкого тематичного репертуару. Цей репертуар відкриває найрізноманітніші обставини реальної чи внутрішньої еміграції в аспектах духовного, матеріального і тілесного життя. У розгорнутому еміграційному тематичному репертуарі виявляється типологія героїв – експліцитний, імпліцитний та внутрішній емігрант; формується «репертуар смислів» (С. Аверінцев) слова «еміграція» – від канонічних до периферійних його значень, т.зв. «слідів» (Ж. Дерріда). Ідейно-стильова гетерогенність і своєрідність художнього осмислення еміграції, концептосфера, що відкрилась у тематичному просторі, типологія героїв та форми значення поняття «еміграція» зумовлюють жанрову своєрідність. У відповідності до поставлених завдань підсумком представленого системного аналізу особливостей художнього осмислення еміграції в українській прозі останньої третини ХХ – початку ХХІ століть стало:

1) позначення теоретичної й методологічної основи, яка відповідає проблемі вивчення еміграційної тематики в сучасній прозі; було визначено, що теоретичні основи дослідження теми дисертації найбільшою мірою співвідносні з дослідженнями класика теорії дискурсу Т. ван Дейка, працями С. Аверінцева, М. Бахтіна, І. Дзюби, Д. Ліхачова, Ю. Лотмана, С. Павличко, А. Ткаченка, Ц. Тодорова та ін. При цьому за ступенем виконання поставлених завдань означувався вибір методів дослідження. Такими стали метод класифікації, дискурсивний, типологічний, термінологічний, порівняльно-історичний, біографічний, системно-функціональний, а також аналітичні напрацювання феміністичної, міфологічної, психологічної й постколоніальної практики вивчення художніх текстів;

2) розгляд історичного контексту, проблем своєрідності еволюції та принципів класифікації еміграційного дискурсу; відзначено, що дослідження відтворення еміграції в українській прозі останньої третини ХХ століття і початку ХХІ містить багато проблем. Серед них помітно виокремлюються такі: а) проблема приналежності авторів до різних соціально-політичних, ідеологічних та культурних систем. Помітно відрізняється практика прозаїків радянського періоду і, наприклад, прозаїків-постмодерністів; б) проблема різних класифікацій українського еміграційного дискурсу і відсутності при цьому узагальнювального, системного його представлення; в) проблема всезагальної, неструктурованої репрезентації феномену еміграції – від документально зафіксованого представлення до неординарного, одіозно-епатувального. Ці та інші виявлені аспекти багато в чому і зумовили теоретико-методологічні основи дослідження;

3) виявлення домінантного в українській літературі про еміграцію триєдиного еміграційного концепту – утопія-іншість-безгрунтя, що являють собою суперконцепт межовості: цим означилась загальна в українському еміграційному дискурсі тенденція всесторонньої артикуляції базових понять про природу, історію та специфіку української еміграції останніх десятиліть. При цьому стало очевидним, що концептуальні складники відзначаються дихотомічністю: еміграційний простір контрастно розділений на дві частини – своє/чуже, що моделює ситуацію іншості, почуття безгрунтя, душевної атрофії, притаманних для екзистенційної природи еміграційного мислення. Так, у сферах міфологічної, імагологічної й екзистенційної художньої свідомості проявляється український еміграційний концептуальний континуум, у сфері якого був окреслений найбільш уживаний репертуар тем, серед яких варто визначити такі: історія еміграції українського народу, що розгорнута, зокрема, у ретроспективі особистої історії; труднощі адаптаційного характеру; процеси асиміляції/акультурації; невідповідність до етноментальних традицій на чужині; намагання зберегти етнічне світосприйняття на основі культивування національних цінностей; культурно-історична і філософська рецепція еміграції; мовне питання в еміграційному контексті; сексуалізація еміграційних аспектів у феміністичному або маскулінному вираженні; трудова (заробітчанська) еміграція; відтворення еміграції в контексті життєбудівних, реорганізуючих світ прагнень;

4) простеження взаємозв'язку наративів, які ідентифікують національну самосвідомість зі світом матеріальної культури та тілесності; була сформульована притаманна українському еміграційному прозопису парадигматика: рід/родина – батьківщина/Україна – мова – етнос/нація. У єдності такого вираження відбувається художнє осмислення матеріальних особливостей життя до і після еміграції й життя тіла в його фізичній, психофізіологічній і оргіастичній проекціях. При цьому була виявлена особлива зворотня єдність (людина – тіло – текст), у якій людина трактується як предмет, тіло як текст і як предмет. У зв'язку з цим відтворено типологію героїв у їхній кореляції з різними уявленнями про еміграцію; було звернено увагу на цілий ряд світоглядних та поведінкових особливостей емігрантів, що дозволило визначитись із типологією героїв, яка включає в себе типи та їхні різновиди (підтипи). Виокремлення експліцитного, імпліцитного і внутрішнього типів героїв означило такі підтипи, як емігрант-месія, емігрант-лжемесія, асимільований чи інтегрований емігрант, герой-заробітчанин, емігрант-симулякр, емігрант-мандрівник, емігрант-прагматик, маргінальний переселенець, міфологічний, мікро- та макрокосмос як емігрувальна сутність (мігрувальна), внутрішній емігрант. Виявлені типи та їхні підтипи відповідають переважно загальновизнаним уявленням про еміграцію. Відповідно до цього були визначені й традиційні, й неординарні смислові форми еміграції (т.зв. «сліди» основного значення слова: канонічний, екстрапольований, «слід»-мімікрія, карнавальний та онтологічний);

5) розкриття специфічних ознак еміграційного висловлювання на його жанрово-стильовому рівні, зокрема і в аспекті перформативного письма. Тут з'ясовано, що основною ознакою жанрово-стильових моделей еміграційного дискурсу є поліморфність різних стильових компонентів, які визначають наявність

різних субтекстів у художньому цілому, що є органічним для екзистенційної природи еміграційного світосприйняття, яке провокує інтенцію трансформації світу творчими засобами. Зокрема було виявлено, що у формах роману і повісті простежується широка амплітуда використання стильових прийомів та засобів, які вирішують проблеми відтворення правди життя в еміграції шляхом її високохудожньої репродукції. З цією метою у творах практикується використання різних жанрів. Художні, публіцистичні, наукові, суспільно-політичні та інші стилістичні види висловлювання синтезуються у межах одного твору, складають його властивості. Малі жанрово-стильові форми також особливі мультижанровою організацією, однак характеризуються яскраво вираженим ліро-епічним пафосом. Однак, при цьому, діапазон перформативних висловлювань набагато ширший – від утилітарно-прагматичних до метаісторичних або релігійно-онтологічних.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Скуртул Г. Емігрантська рецепція української літератури останньої третини ХХ – початку ХХІ століть у критиці й літературознавстві: історія, проблеми, принципи класифікації / Г.С. Скуртул // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Філологічні науки. Ч. II. – 2011. – № 3 (214). – С. 193–200.

2. Скуртул Г. Художнє осмислення заробітчанства в сучасній жіночій прозі / Ганна Скуртул // Література в контексті культури : Збірник наукових праць. Вип. 21 (2). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – С. 255–260.

3. Скуртул Г. Перформатив в еволюції жанрів (за сучасною літературою еміграційного дискурсу) / Г.С. Скуртул // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки. Випуск 30. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – С. 303–308.

4. Скуртул Г. Рефлексія речі в сучасному літературному еміграційному дискурсі / Ганна Скуртул // Вісник Запорізького національного університету : збірник наукових праць. Філологічні науки. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. – № 2. – С.29–33.

5. Скуртул Г. Глобалізація та еміграція в історіософському просторі сучасної української прози / Г.Скуртул // Вісник Запорізького національного університету : збірник наукових праць. Філологічні науки. – Запоріжжя : Запорізький національний університет. – 2012. – № 4. – С. 179–184.

6. Скуртул Г. Сучасна українська проза про еміграцію: жанрова специфіка / Г.С. Скуртул // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки. Випуск 33. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. – С. 302–307.

7. Скуртул Г. Дим Вітчизни: міграційні маркери в романі С. Жадана «Ворошиловград» / Ганна Скуртул // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених : Збірник наукових праць. Випуск 19. – К. : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2013. – С. 235–238.

8. Скуртул А. Эмиграция и метаистория / Анна Скуртул // Sjanī. Annual Scholarly Journal of Literary Theory and Comparative Literature. – Tbilisi, 2014. – № 15. – С. 144–154.

Додаткові публікації:

9. Скуртул Г. У пошуках кращої долі: тема еміграції в прозі Г. Тарасюк / Ганна Скуртул // Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих учених «Молода наука-2011» : у 5 т. / Запорізький національний університет. – Запоріжжя : ЗНУ, 2011. – Т. 4. – С. 270–273.

10. Скуртул Г. Слідами еміграції в сучасній українській прозі (до питання реконструкції поняття «еміграція») / Ганна Скуртул // Літературний процес: методологія, імена, тенденції : збірник наукових праць (філол. науки). – К. : Київський університет ім. Б. Грінченка, 2012. – № 1. – С. 91–94.

11. Скуртул А. Московский текст в «Лексиконі інтимних міст» Ю. Андруховича / Анна Скуртул // В мире науки и искусства : Вопросы филологии, искусствоведения и культурологии : материалы заочной научно-практической конференции. – Часть II. – Новосибирск : СибАК, 2012. – С. 111–117.

АНОТАЦІЇ

Скуртул Г. С. Художнє осмислення еміграції в українській прозі останньої третини ХХ – початку ХХІ ст. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. – Київський університет імені Бориса Грінченка. – Київ, 2015.

У дисертації проведено системне вивчення проблеми художнього осмислення еміграції в українській прозі останньої третини ХХ – початку ХХІ століть. Виявлено особливості формування українського еміграційного дискурсу зазначеного періоду, розглянуті прийоми, принципи та види класифікації еміграційного наративу, з'ясовано фундаментальні художні концепти, що становлять собою еміграційну концептосферу (утопія – іншість – безгрунтя); виокремлено домінуючі типи героїв-емігрантів в кореляції з різними художніми уявленнями про еміграцію і емігрантів в аспекті виділення експліцитної, імпліцитної і внутрішньої форм еміграції; визначена смислова ємність поняття «еміграція» в його канонічному і периферійному значеннях, відповідно до чого висвітлені як традиційні, так і неординарні смислові парадигми еміграції, здійснено аналіз жанрово-стильових особливостей сучасного українського еміграційного прозопису в його поліморфній, субтекстуальній і перформативній природі.

Ключові слова: художнє осмислення, еміграційний дискурс, концепт, концептосфера, іншість, тематичний репертуар, типологія героїв, жанр, стиль, межовість.

Скуртул А. С. Художественное осмысление эмиграции в украинской прозе последней трети XX – начала XXI ст. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Киевский университет имени Бориса Гринченко. – Киев, 2015.

В диссертации проведено системное изучение проблемы художественного осмысления эмиграции в украинской прозе последней трети XX – начала XXI веков. Определена научно-теоретическая основа, адекватная специфике эмиграционного дискурсивного типа, актуализированы элементы наиболее оптимальных методов и стратегий исследования масштабного, идеологически гетерогенного, эстетически полиморфного художественного явления. Выявлены особенности формирования украинского эмиграционного дискурса указанного периода. Отмечено, что богатство художественной транскрипции эмиграции в украинской прозе последней трети XX – начала XXI веков детерминировано событиями социально-политического, биографического и культурно-исторического характера; рассмотрены приемы, принципы и виды классификации эмиграционного нарратива. В этом контексте предложено стратифицировать украинский эмиграционный дискурс как: а) прозу эмиграции (литература украинского зарубежья); б) прозу об эмиграции (материковые украинские авторы об эмиграции); в) прозу эмиграционной ризомы (имплицитно, скрытая, но содержательно доминирующая рефлексия эмиграции). Установлены фундаментальные художественные концепты, которые в системе образуют эмиграционную концептосферу (утопия – инаковость – «беспочвенность»), указанный концептуальный структуроформирующий центр эмиграционной концептосферы, каким является суперконцепт – «граничность».

Выдвинуто положение о триедином начале эмиграционного дискурса: социально-биографический контекст (событие эмиграции) – редуцируемая контекстом «внутренняя граница», что многогранно определяет специфику художественного воссоздания эмиграции – текст об эмиграции; определен украинский эмиграционный тематический репертуар, отражающий мир материальной и духовной культуры; выделен национальный эмиграционный код: род/семья – родина/Украина – язык – этнос/нация; представлена художественная сторона эмиграционной телесности в ее физической, психофизиологической и оргиастической проекции, что образует триединство: человек (автор / герой) – тело – текст. При этом отмечено, что эмиграционный топический круг ограничен числом наиболее стереотипных, устоявшихся представлений о событии добровольного, вынужденного или вымышленного переселения; выделены доминирующие типы героев-эмигрантов, в том числе, среди прочего и отсутствующий герой или «минус-герой», в зависимости от различных художественных представлений об эмиграции и эмигрантах в аспекте эксплицитной, имплицитной и внутренней форм эмиграции; определено смысловое наполнение понятия «эмиграция» в его канонических и периферийных значениях, в соответствии с чем представлены как традиционные, так и нетривиальные смысловые модификации эмиграции. Представленная художественная вариантность и многоплановость содержательного диапазона понятия «эмиграция», полярность

которого определена взглядами на эмиграцию, с одной стороны, как на действительный социально-исторический феномен и, с другой стороны, как на явление экзистенциального и космологического порядка (каждый человек – эмигрант и космос, земля – бытие, вечно мигрирует); осуществлен анализ жанрово-стилевых особенностей современных украинских прозаических произведений об эмиграции в их полиморфной и перформативной природе. Акцентируется, что одним из наиболее специфичных отличительных особенностей украинского эмиграционного нарратива исследуемого периода является перформативная заданность – интенция преобразования индивидуальной, социальной и космической природы в речевом художественном акте.

Ключевые слова: художественное осмысление, эмиграционный дискурс, концепт, концептосфера, инаковость, тематический репертуар, типология героев, жанр, стиль, граничность.

Skurtul G.S. The fictional perception of emigration in Ukrainian prose during the period from the last third of the XX till the beginning of the XXI centuries. – Manuscript.

Thesis for candidate degree in Philology, specialization 10.01.01 – Ukrainian Literature. – Borys Grinchenko Kyiv University. – Kyiv, 2015.

In the scientific research was performed the comprehensive analysis of the fictional perceptions of the emigration issue in the Ukrainian prose during the period from the last third of the XX till the beginning of the XIX centuries. There were identified the peculiarities of Ukrainian emigrant discourse of this period, as well as the methods, principles and kinds of classifications of emigrant narration. Apart from that there were performed the profound concepts that form the emigrant sphere of concepts (Utopia – Difference – Idleness). There was determined the conceptual centre forming the structure of the concept emigrant sphere known as the superconcept “borderness”. In the scientific research were determined the Ukrainian topics that represent the world of material and mental culture, as well as the national emigrant code (generation/family – Motherland/Ukraine – language – ethnos/nation); the work represents the fictional side of emigrant corporeity in its physical, psychophysical and orgiastique perspective that altogether make a unity of three (human (author/hero – body – text). There were identified the dominating types of heroes-emigrants depending on the different presentations about emigration and emigrants in the aspect of explicit, implicit and inner forms of emigration. The work represents as well the defined sense of the term “emigration” in its canonical and peripheral meanings together with the traditional and nontrivial semantic paradigms of emigration. There were analyzed genre and style peculiarities of the modern Ukrainian prose literature about the emigration according to their polymorphous and performative essence.

Key words: emigrant discourse, concept, sphere of concepts, Difference, topical repertoire, typology of heroes, genre, style, borderness.